

ALADIN HUSIĆ
Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut
aladin.husic@ois.unsa.ba

O JEJREJIMA TRAVNIKA DO DOLASKA AUSTRO-UGARSKE (prilog historiji Jevreja u Bosni)

Sažetak

Dolazak i naseljavanje Jevreja u Travnik jedno je od malo poznatih pitanja u historiografiji. Dosadašnje vijesti vrlo su oskudne, fragmentarne i nedostatne za pouzdanije zaključke. Stoga ćemo u ovom radu pokušati ukazati na stepen njihove pouzdanosti, posebno u odnosu na nove izvorne perspektive. Osnovu tih novih saznanja čini jedan poimenični popis Jevreja Travnika iz sredine 19. stoljeća. Kroz analizu tog popisa pratit ćemo više pitanja na koja ćemo probati odgovoriti kroz ovaj rad: pitanje brojnosti jevrejske populacije izražene u porodičnim zajednicama, demografskog potencijala, njihove pozicioniranosti u Travniku, te pitanje egzistencijalne naravi ili privredne djelatnosti. Dobijene rezultate komparirat ćemo s onima od ranije poznatim u historiografskoj literaturi, što će predstavljati i odgovor na pitanje pouzdanosti ranijih rezultata.

Cljučne riječi: Travnik, Jevreji, mahala, domaćinstvo, porodica, trgovina.

Uvod

Historijska istraživanja o Jevrejima Bosne i Hercegovine prilično su oskudna, posebno ona iz perioda njihove rane prošlosti na našim prostorima. Ona počinje u osmanskom razdoblju i to je jedan od najslabije obrađenih perioda u povijesti bosanskih Jevreja. Fokus istraživanja bio je uglavnom na noviju historiju, koja počinje s austrougarskim razdobljem. Ta pojava razumljivija je tim prije što se lakše dolazilo do izvora novije historije, ali i mogućnosti njihovog korištenja. Iz navedenih razloga osmansko razdoblje ostalo je u popriličnoj sjeni. Čak i kada se ponešto pojavljivalo, u prvom planu bilo je Sarajevo, koje se s razlogom nalazilo u centru pažnje. Ovdje ćemo navesti dva razloga za to: prvi, što se Jevreji najranije pojavljuju u Sarajevu i drugi, što su izvori za to područje najbrojniji. Druge sredine, barem kada se tiče osmanskog razdoblja, uglavnom su ostale potpuno zanemarene, prvenstveno zbog pomanjkanja izvora, znatno kasnijeg pojavljivanja Jevreja u drugim sredinama, kao i objektivnih poteškoća u pristupu podacima i korištenju izvora. Od naprijed navedenog nije izuzet ni Travnik, u kojem su se, poslije Sarajeva,

Jevreji pojavili najranije i u većem broju u odnosu na druge gradove u Bosni. Cilj nam je da u tom kontekstu pokušamo ukazati barem na neke naznake o broju u kojem se Jevreji zaista pojavljuju u Travniku i do kojeg nivoa se ta zajednica u njemu uspjela razviti.

O Jevrejima Travnika do dolaska Austro-Ugarske

Sve što je do sada poznato u historijskoj nauci o Jevrejima Travnika iz perioda osmanske uprave sadržano je u knjizi *Travnik u prošlosti 1464-1878 (Naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850)*.¹ Dio sadržaja naslovljen „Jevrejska općina” predstavlja niz pojedinačnih i fragmentiranih vijesti koje se javljaju u različitim kontekstima, posebno pojedinim aktivnostima ili događajima. Te vijesti su uglavnom dužničko-povjerilačke naravi ili eksczesnog događaja 1818. godine, optužbi Jevreja za ubistvo djeteta u Travniku.²

Neke od vijesti o brojnosti Jevreja u Travniku su subjektivni utisci konzula, putopisaca ili pojedinačnih izvještaja. Dakle, ne sasvim pouzdani izvori koji bi se bezrezervno mogli prihvatiti kao objektivan pregled, ali i nedovoljni da bi se stekla neka konkretnija slika o toj zajednici u Travniku prije austro-ugarske uprave.

Poznato je da su se Jevreji u Bosni počeli pojavljivati od sredine 16. stoljeća; preciznije, prve vijesti o njihovom dolasku u Bosnu datiraju iz 1557. godine. Prva poznata destinacija bilo je Sarajevo. Tu pojavu pratile su različite interpretacije koje su ponekad prihvaćene bez neophodnog kritičkog propitivanja.³ Najnovija istraživanja ukazuju na njihov povremeni poslovni

1 Hamdija Kreševljaković; Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878 (Naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850)*, Biblioteka Zavičajnog muzeja Travnik, Travnik, 1961., str. 40-43.

2 H. Kreševljaković; D. M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*, str. 41.

3 Eli Tauber, *Zeki Effendi 1916-2016*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.; Moric Levi, *Sefardi u Bosni*, Savez jevrejskih opština u Jugoslaviji, Beograd, 1969.; Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.; *Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966*, Oslobođenje, Sarajevo, 1966.; *Suživot Jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini, primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas* (ur. Dževada Šuško), El Kalem, Sarajevo, 2021.; Alija Bejtić, „Jevrejske nastambe u Sarajevu”, *Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966*, Oslobođenje, Sarajevo, 1966., str. 23-32; Alija Bejtić, „Sijavušpašina daira u Sarajevu”, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, godina II, knjiga II, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1966., str. 61-89; Behija Zlatar, „Dolazak Jevreja u Sarajevo”, *Sefarad 92: Zbornik radova [sa znanstvenog skupa]*, Sarajevo 11. - 14. septembar 1992, Institut za istoriju, Sarajevo, 1995., str. 57-64; Boris Nivević, „Osvrtna na historiju Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, *Sefarad 92: Zbornik radova [sa znanstvenog skupa]*, Sarajevo 11. - 14. septembar 1992, Institut za istoriju, Sarajevo, 1995., str. 47-56; Avdo Sućeska, „Da li su sarajevski Jevreji bili muaf?”, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, XXIII/1975, Sarajevo, 1975., str. 191-203; Hatidža

boravak, privremena zadržavanja u Sarajevu, pokazujući da se kao rezidenti pojavljuju tek krajem 16. ili prvih godina 17. stoljeća.⁴ Od tada počinje da se oblikuje zajednica Jevreja koja će se u naredne dvije decenije definitivno formirati i dalje razvijati kroz stoljeća osmanske uprave. Do kraja 17. stoljeća zajednica je narasla na 60 do 70 domaćinstava,⁵ da bi u naredno stoljeće i po broj Jevreja u Sarajevu dostigao 1910 osoba (273 domaćinstva).⁶ Austrougarska uprava u Sarajevu zatekla je tu zajednicu sa 2077 pripadnika.⁷

Iz Sarajeva, gdje se početkom 17. stoljeća definitivno formirala zajednica Jevreja, populacija se širila dalje, na druga područja Bosne, i tako su dospjeli i u Travnik. Ono što pouzdano znamo da ih je u Travniku austrougarska uprava zatekla u broju od 380, i to u samom Travniku 374 i obližnjem Mošunju šest, po svoj prilici jednoj porodici.⁸ Nije poznato kada se Jevreji doseljavaju u Travnik, ali se to vjerovatno dogodilo već s prijenosom sjedišta vlasti iz Sarajeva u Travnik nakon Karlovačkog mira (1699) ili neposredno poslije toga. Nije poznato također ni u kojem broju su došli. No kako su bili bliski krugovima u vlasti te kako su se najprije naseljavali u razvijenija mjesta, očekivati je da je Travnik nakon Sarajeva bio jedna od prvih i najprivlačnijih destinacija za Jevreje. Kao i obično, trgovci su ti koji prvi doseljavaju u jedno mjesto, a onda ih slijede vršioci drugih zanimanja. Tako se i za Travnik u dosadašnjoj literaturi konstatuje da se među prvim Jevrejima u Travniku pojavljuju „trgovci, novčari i liječnici”.⁹ Sve navedeno ima osnova kada se uzme u obzir niz okolnosti, ali i iskustva drugih sredina, posebno Sarajeva iz kojeg su ponajprije dolazili.

Čar-Drnda, „Društveni i pravni status Jevreja u Sarajevu – 17. vijek”, *Behar* XIX-XX/2010.-11., 98, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske Preporod, Zagreb, 2011., str. 21-22.

4 Aladin Husić, „O sarajevskim Jevrejima i njihovom društvenom položaju”, u: *Suživot Jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini, primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas* (ur. Dževada Šuško), El Kalem, Sarajevo, 2021.; Aladin Husić, „Razvitak jevrejske zajednice u Sarajevu do kraja 17. stoljeća”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 46 (38), Sarajevo, 2017., str. 105-131; Aladin Husić „Jews of Sarajevo and Their Place in the Ottoman Society of Bosnia”, *Bulleten*, Cilt 84, Sayı 301, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020., str. 1097-1114.

5 A. Husić, „Razvitak jevrejske zajednice u Sarajevu do kraja 17. stoljeća”, str. 105-131.

6 Aladin Husić, *Sarajevski Jevreji od dolaska u Bosnu do 1878. godine*, Akademija nauka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2024., str. 50.

7 *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Carska i kraljevska vladina tiskarna, Sarajevo, 1880., str. 3.

8 *Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, str. 60-61; A. Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, str. 16, 162.

9 H. Kreševljaković; D. M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*, str. 40.

Najranija poznata vijest o prisustvu Jevreja u Travniku datira iz 1749. godine. Riječ je o izvjesnom Jozefu Čolaku (Čolakoviću). Već se tada ističe njegova bliskost s „podmitljivim vezirima” kod kojih je uživao ugled.¹⁰ Za njega se kaže da nije bio stalno nastanjen u Travniku, iako bi, s obzirom na bliskost s vezirima, to trebalo očekivati. Pretpostavlja se da su se Jevreji nastanili u Travnik „prije 1762.”, premda cijenimo da se to dogodilo, kao što je naprijed istaknuto, odmah po preseljenju administrativnog sjedišta iz Sarajeva u Travnik (1701), barem u simboličnom broju. Tvrdnja o 1762. temeljila se na osnovu „najstarijeg nadgrobno spomenika” jednom Jevreju. Osim što svi nadgrobni spomenici nisu sačuvani, poznato je također da su Jevreji u prosjeku veoma mlada populacija te se to doseljenje moralo dogoditi najmanje nekoliko decenija ranije.¹¹ To je sve što se na osnovu dostupnih izvora moglo doznati o njihovom prisustvu i djelovanju tokom 18. stoljeća u Travniku.

Vijesti o Jevrejima u Travniku su nešto frekventnije u prvoj polovini 19. stoljeća, ali su i dalje fragmentarne i uglavnom govore o njihovim poslovnim aktivnostima. Prve konkretnije podatke o Jevrejima nalazimo početkom 19. stoljeća, i to ne sasvim precizno. Jedna vijest francuskog diplomatskog porijekla iz 1806. godine kaže da u Travniku „živi 25 jevrejskih porodica”. Sudeći prema toj vijesti, u Travniku bi trebalo da živi 100 do 125 žitelja Jevreja. Neposredno poslije toga (1807–1808) Chaumette je naveo podatak da u Travniku živi šezdesetak Jevreja.¹²

Ivan Frano Jukić zabilježio je da u Travniku sredinom 19. stoljeća (1850) ima 50 jevrejskih kuća. Sve navedeno, koliko god bilo blizu realnosti, nije dovoljno uvjerljivo da bi se moglo smatrati pouzdanim, budući da je riječ o subjektivnim dojmovima bez oslonca na službene izvore.¹³

Tek sa sredinom 19. stoljeća u mogućnosti smo dati nekoliko pouzdanijih vijesti o stvarnom broju Jevreja u Travniku. Iz onoga što vidimo, travnički Jevreji nisu toliko brojni niti su naprijed navedene vijesti posve pouzdane, budući da je najvjerovatnije riječ o slobodnim procjenama. Sredinom 19. stoljeća Jevreji Travnika živjeli su u „trideset kuća”, u kojima je bio i jedan broj lica u podstanarskom statusu (kirajdžije). Pojam „dom” ili, kako se to najčešće razumijeva, „kuća”, u ovom kontekstu je relativan iz više razloga. On nije identičan našem podrazumijevanju da jedna porodica jest jedan dom. U pojedinim domovima ili kućama nalazimo veliki broj „muških članova” – šest, deset, dvanaest pa i četrnaest, što se ne čini prirodnim i uvijek mogu-

10 Isto.

11 Isto, str. 42-43.

12 Isto.

13 Isto, str. 40-43.

ćim.¹⁴ Međutim, jasno je da je često riječ o različitim porodicama koje nisu u srodstvu i, što je vrlo važno, da se u nekim slučajevima izričito naglašava „podstanarski” status. Stoga oslonac na „domaćinstvo” na način „kuća”, kako je to dokumentirano, nije dovoljan da bi odražavao stvarnu sliku naseljenosti i brojnosti Jevreja u Travniku. Radi cjelovitosti promatrat ćemo to kroz više aspekata. Sredinom 19. stoljeća (1849/50) Jevreji su nastanjeni u „30 kuća”, u kojima je smještena 61 porodica. Muška populacija brojala je 162 lica svih uzrasta, od najmanjeg do najstarijeg (1–62 godine). Za pretpostaviti je da je isto ili približno toliko bilo i žena. Ako i postoje odstupanja, ona su sasvim minimalna. U tom slučaju jevrejska populacija brojala bi 324 lica, ili najmanje 300, a najviše 350 žitelja. Ta procjena o ukupnoj populaciji se čini realnom, posebno ako je usporedimo s brojem koji je dokumentiran 1879. godine (374+6 =380). U nepune tri decenije populacija je porasla za 56 novih članova što s obzirom na dinamičan demografski potencijal nije nemoguće. Međutim, treba imati na umu i fluktuaciju stanovništva, dolaska ili odlaska u druge sredine u potrazi za povoljnijim uvjetima za život. To se jasno nazire u slučaju iz Travnika u kojem vidimo da je očigledno jedna porodica svoje „egzistencijalno utočište” potražila u susjednom selu Mošunj, vjerovatno baveći se poljoprivredom, dok je Jakov Menahim Altarac iz Sarajeva „odselio” u Travnik, i to u poznijoj životnoj dobi od sedamdeset godina. On još nije stekao status rezidenta u Travniku i nije poznato da li se cjelokupna porodica, sa još dva sina i ženskim dijelom porodice, doselila u Travnik. Osim doseljavanja, svjedočimo i odlascima iz Travnika. Porodica Avrama sina Mošijunova, starijeg i iskusnog trgovca iz Muslihudinove mahale, otišla je za Austriju. S njim su otišla i dva sina, Mošijun (32 godine) i David (16 godina). Stoga su podaci podložni stalnom (pre)ispitivanju i provjeri.

Naprijed navedene brojke o 25 porodica u Travniku 1806. godine ili one koje donosi Jukić ne mogu se ni odbaciti kao posve nepouzdana, bez obzira na njihov neslužbeni karakter, posebno zato što su u ovom slučaju pojmovi „porodica” ili „kuća” relativni, pa se postavlja pitanje šta su zaista oni podrazumijevali? Jedino je izgleda Chaumette (1807–1808) prilično podbacio, jer njegova vijest o „šezdesetak Jevreja” niti se može uklopiti u francuske niti Jukićeve vijesti niti rezultate koji se ovdje donose. Stoga ovdje donosimo precizniji broj i distribuciju jevrejske populacije u Travniku sredinom 19. stoljeća. Jevreji su bili nastanjeni u samom centru grada, u svim glavnim travničkim mahalama, kako slijedi:¹⁵

---

14 Možda bi se to, uz veliku rezervu, nekako moglo opravdati brojnošću članova domaćinstava!?

15 Istanbul, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı – Osmanlı Arşivi, NFZ 5844.

	MAHALA	kuća	lica ¹⁶	podst.	porod.
1	OSOJE	1	6	4	4
2	ŠUMEĆE	5	10	7	3
	han 2 (ajan Alija)		2	1	2
	han 1 (sarač Ibrahim-agin)		10	0	3
3	GAZI-AGINA	11	69	13	24
4	MUSLIHUDINA	3	14	3	6
5	HASAN-AGE ¹⁷	7	36	7	16
6	OSMAN-BEGA	3	15	0	3
	UKUPNO:	30	162	35	61

Iz naprijed navedenog vidi se da su ključni dijelovi grada koje su naseljavali Jevreji u Travniku: *Gazi-agina mahala*, *Hasan-agina mahala* i *Šumeće*. Koji god kriterij primijenimo u procjeni, vidi se da su dominantno nastanjeni u Gazi-aginoj i Hasan-aginoj mahali. Osoje, Muslihudinova, kao i Osmanbegova mahala očigledno ili nisu bile privlačne ili su druge okolnosti utjecale na malobrojno prisustvo Jevreja u tim dijelovima grada. Ali na primjeru Sarajeva vidljivo je da su se oni uglavnom koncentrirali i pozicionirali u privredno najdinamičnije kvartove gradova.

Poznato je da su Jevreji vrlo poduzetni i da, ma gdje bili, brzo su se uključivali u privredne tokove sredine, tako i u samom Travniku. Radi cjelovitog uvida u njihovu radnu i zanatsku angažiranost neophodno je ukazati i na procenat moguće radne angažiranosti. Polovinu muške populacije činila su lica od 15 do 62 godine (83 lica). Od njih su 36 lica imala neko od zanimanja kojim su se bavili i iz čijeg rada su izdržavali svoje porodice. Možemo kazati da je oko 44,7% jevrejske muške radno sposobne populacije živjelo od neke zanatske ili druge djelatnosti kojom su se bavili. Ali kada bi granicu pomjerali s 20 godina naviše, procenat radne angažiranosti prelazio bi polovinu muške radno sposobne populacije – 52,17%. To je samo statistički rezultat kada se ta populacija promatra kao cjelina. U stvarnosti vidimo da su dva najmlađa lica koja se bave nekom djelatnošću od 17 i 21 godine. To su Salamon sin Kalme, 21 godina (trgovac torbar), zet Imača (Ajmača) sina Benjinog koji je i živio kod punca, i Salamon sin Jakova, 17 godina, koji je bio ortak limara Jude sina Davidova. Sljedeći najmlađi imao je 24 godine. Među najstarijima su trgovac

16 Ovaj broj odnosi se samo na dokumentirana muška lica, dakle ne uključuje žene koje nisu bile predmetom evidencije.

17 Travnik je imao dvije mahale pod nazivom „Hasan-aga”. One su se razlikovale po tome što je prva, i to manja, ispred imena osnivača imala atribut „Hadži”. Bila je to manja mahala od svega 42 domaćinstva, dok je druga, znatno veća, sa 161 domaćinstvom. U ovom slučaju riječ je o većoj mahali.

San/b/atajil sin Jude sa 62 godine, iz Hasan-agine mahale, i Avram sin Mošijuna sa 60 godina, iz Muslihudinove mahale, koji je tih godina s porodicom odselio u Austriju. Riječ je, dakle, o dvojici vrlo iskusnih trgovaca. Svi ostali radnoangažirani bili su u starosnom okviru između 24 i 62 godine.

Među Jevrejima Travnika nalazimo petnaest različitih zanimanja kojima se bavi 36 lica: trgovci na malo (2), trgovci sitnom robom (torbari) (3), mlinari (1), hamali (1), učitelji (2), doktori (1), svilari (6), obučari (1), sahadžije (2), slastičari (1), kožari (1), telali (1), limari (3), krojači (1) i trgovci na veliko (10). Kao što se vidi, najbrojniji su trgovci, njih 15, bez obzira na to kojim vidom trgovine da se bave – trgovci na malo (2), trgovci (torbari) (3) ili trgovci na veliko (10), a potom svilari (6). Stoga ne čudi utisak francuskih putopisaca koji navode: „Jevreji su bili nastanjeni samo u Sarajevu i u bosanskim gradovima koji su u trgovinskom pogledu bili najrazvijeniji.”¹⁸ Među navedenim zanimanjima neki od oblika trgovine predstavljaju 41,66% djelatnosti među onome što je u Travniku dokumentirano. Međutim, bilo je i izuzetaka i drugih zanimanja, te među jevrejskom populacijom nalazimo i manje atraktivna zanimanja kojima su se najčešće bavila siromašnija lica, i to nosače – hamale, telale i sl. Pažnju privlače dva učitelja, jedan očigledno na početnom nivou, a drugi na nešto višem stepenu obrazovanja, a to su Juda sin Mošijuna (41), učitelj-profesor i Isak sin Avrama (29), učitelj u nižoj školi. To znači da su Jevreji u Travniku već imali organizirano neophodno školstvo za svoju djecu, što ne čudi s obzirom na visok udio djece u njihovoj populaciji. Tačno polovinu stanovništva (81 lice) činila su djeca od jedne do navršenih petnaest godina. Najmanje dvadeset i troje djece uzrasta od sedam do petnaest godina trebalo je biti podložno obrazovnom procesu. Za pretpostaviti je da su barem nekom vrstom obrazovanja bili obuhvaćeni petogodišnjaci i šestogodišnjaci. Vjerovatno je na prvom stepenu riječ o obrazovanju koje je podrazumijevalo temeljne predmete iz „vjeronauka”, dok je drugi stepen bio više fokusiran na svjetovno obrazovanje koje su pohađala djeca viših uzrasta.

Među travničkim Jevrejima 1855. godine spominje se „Jevrej hećim Rafael” kao ljekar hadži Bekira alemdara.¹⁹ Iz navedenog nije jasno da li je riječ o rezidentu Travnika, jer je spomenuti mogao doći kao liječnik i iz nekog drugog mjesta, posebno Sarajeva. Mogao je u međuvremenu i doseliti. Vidimo da je Travnik u to vrijeme imao mladog ljekara Salamona sina Hajima (25 godina) koji je, doduše, tek na početku svoje profesionalne karijere ili je još uvijek mogao stjecati znanje. Stoga je najvjerovatnije da je spomenuti hećim Rafael ljekar koji je tu dolazio po potrebi. Iz tih godina kroz literaturu

---

18 Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966., 254.

19 H. Kreševljaković; D. M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*, 42.

se spominju još dva liječnika – „hekimbaša Solomon” i dr. Gabor Galentaj.²⁰ Međutim, nemamo precizirano godine u kojima bi oni tu mogli boraviti. Hekimbaša Solomon vjerovatno je Salamon sin Hajima (25 godina), dok za Gabora Galantaja, osim što nije poznato vrijeme u kojem je živio u Travniku, nije moguće doći ni do drugih značajnih informacija. Sva navedena lica se spominju uglavnom u kontekstu dužničko-povjerilačkih odnosa, te je moguće i da se radi o poslovnim partnerima koji su tu dolazili povremeno i uspostavljali tu vrstu saradnje s pojedincima. Ono što je pouzdano 1850. jest trinaest različitih zanimanja kojima su se bavili Jevreji u Travniku.

Naprijed navedene djelatnosti obavljali su sljedeći:

(ime i ime oca)	god.	zanimanje
Juda sin Avrama	25	trgovac na malo
Santo sin Belijuna (Benje)	38	trgovac na malo
Isak sin Jasifa	25	trgovac na malo
Salamon sin Kalme	21	trgovac na malo
Sunbul sin Jose	27	trgovac na malo
Salamon sin Hajima	27	mlinar
David sin Harona	36	hamal
Isak sin Avrama	29	učitelj
Salamon sin Hajima	25	ljekar
Juda sin Mošijuna	41	profesor
Manto sin Sabataja	42	svilar
Imačo (Ajmačo) sin Bare	28	svilar
Lizer sin Avrama	36	svilar
Avram sin Rafe	27	svilar
Avram sin Sabataja	42	svilar
Sado sin Bare	35	svilar
Mošijun sin (nenavedeno)	31	obučar
Avram sin Benijuna	26	sahadžija
Aron sin Avrama	30	sahadžija
Isak sin Salamona	52	slastičar
Maher? sin Mante	35	telal
Jakov sin Muse	28	limar
Juda sin Davida	39	limar
Salamon sin Jakova, ortak	17	limar
Mordovan sin Avrama	39	krojač
Isak sin Avrama	29	trgovac (na veliko)

20 Isto.

Isak sin Išve	30	trgovac (na veliko)
Avram sin Jose	30	trgovac (na veliko)
David sin Rafe	48	trgovac (na veliko)
Avram sin Mošijuna	60	trgovac (na veliko)
David sin Avrama	25	trgovac (na veliko)
Salamon sin Avrama	58	trgovac (na veliko)
Salamon sin Isaka	25	trgovac (na veliko)
Baro Hajim sin Hajima	30	trgovac (na veliko)
San/b/atajil sin Jude	62	trgovac (na veliko)
Musa sin Mante	24	kožar

Na kraju, osvrnut ćemo se i na još jedno važno pitanje, a to je starosna struktura travničkih Jevreja. Prosječna starost dostiže tek 17,4 godina. To je, dakle, vrlo mlada populacija, godinu mlađa od prosječne starosti u Sarajevu. O koliko mladoj populaciji je riječ svjedoče rezultati koji pokazuju da je 71 dokumentirano lice imalo od jedne do devet godina, što je 43,82% muške jevrejske populacije Travnika. Na taj način, starosna struktura Jevreja Travnika izgleda ovako:

Broj lica	uzrast u g.	procenat
71	(1–9)	(43,83%)
10	(10–15)	(6,17%)
16	(16–20)	(9,87%)
34	(21–30)	(20,98%)
20	(31–40)	(12,34%)
11	(41–62)	(6,79%)

Zaključak

Jevrejska zajednica u Travniku imala je gotovo identičan razvojni put kao i u Sarajevu, s tom razlikom da su u Travnik Jevreji pristizali iz Sarajeva. Početak naseljavanja vezan je za premještaj administrativnog sjedišta iz Sarajeva u Travnik (1701). Prethodnicu su činili obično ljekari, trgovci i druga slična zanimanja, a vremenom su ih slijedila lica koja se bave manje atraktivnim poslovima. I pored toga, zajednica nije imala dinamičan razvitak tokom 18. stoljeća. On je dinamiziran nešto kasnije, te je do sredine 19. stoljeća zajednica brojala tri stotine do tristopedeset pripadnika ili šezdesetak porodica. Usporedba sa Sarajevom pokazuje da je ovdje populacija Jevreja bila „mlađa” (17,4 godine). Sve u svemu, travnički i sarajevski Jevreji imaju mnogo toga zajedničkog u svom razvojnem putu. Tako je tokom 18. i 19.

stoljeća Travnik dobio još jedan novi element u svom etno-konfesionalnom mozaiku.

Vrlo oskudne informacije o Jevrejima Travnika odlikuju se dvojakim karakteristikama. Prve se mogu podijeliti na rane, koje pripadaju 18. stoljeću i nešto kasnije, koje pripadaju 19. stoljeću. Prve su vrlo rijetke, uglavnom u kontekstu poslovnih odnosa s nekim licima u Travniku, što nije dovoljno pouzdan dokaz rezidentnog statusa u samom Travniku. Druge, također informativne i neslužbene vijesti spadaju u domen subjektivnih utisaka koji, po svemu sudeći, i ne odudaraju previše od onoga što nude službeni izvori. Te se procjene kreću od 25 jevrejskih porodica (100–125 žitelja) početkom 19. stoljeća (1806), do pedeset jevrejskih kuća 1850. S obzirom na vremensku distancu i druge okolnosti taj se rast i te promjene doimaju realnim i prirodnim demografskim porastom.

Do sredine 19. stoljeća jevrejska populacija Travnika bila je nastanjena u 30 stambenih jedinica u kojima je živjela 61 porodica sa ukupno 162 muška lica. Ako je približno toliko i ženske populacije, pri čemu ne bi trebalo biti velikih odstupanja, onda je ta zajednica brojala 324 žitelja. U slučaju odstupanja, možemo zaključiti da je donja granica mogla biti 300, a gornja granica 350 lica. To su okviri u kojima se mogla kretati jevrejska populacija Travnika. Ovu procjenu dodatno opravdava činjenica da je austrougarska uprava dokumentirala 374 Jevreja u samom Travniku i šest lica selu Mošunj.

Jevrejsko stanovništvo bilo je prilično disperzno razmješteno u Travniku u šest mahala, i to: Gazi-aginoj mahali 11, Hasan-aginoj 7, Šumeću 5, Muslihudinovoj mahali 3, Osman-begovoj mahali 3 i Osojama 1 porodica. I u Travniku, kao i u većini drugih mjesta, posebno Sarajevu, jevrejska populacija pokazuje visok stepen uključenosti u neku od djelatnosti od koje su osiguravali egzistenciju. U to vrijeme u Travniku je dokumentirano 13 različitih djelatnosti u koje su uključena 36 lica. Najviše (15) ih se bavilo nekim oblikom trgovine (torbarenjem, na malo ili na veliko), potom su najbrojniji svilari (6). Osim njih susrećemo i druga zanimanja, kao što su: mlinari (1), hamali (1), učitelji (2), doktori (1), obučari (1), sahadžije (2), slastičari (1), kožarie (1), telali (1), limari (3) i krojači (1). Iako ne velika, zajednica je bila iznimno mlada, prosječne starosti 17,4 godina.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Istanbul, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı – Osmanlı Arşivi, NFZ 5844

Knjige:

- Husić, Aladin, *Sarajevski Jevreji od dolaska u Bosnu do 1878. godine*, Akademija nauka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2024.
- Husić, Aladin, „O sarajevskim Jevrejima i njihovom društvenom položaju” u: *Suživot Jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini, primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas* (ur. Dževada Šuško), El Kalem, Sarajevo, 2021.
- Kreševljaković, Hamdija; Korkut, Derviš M., *Travnik u prošlosti 1464-1878 (Naročito kao glavni grad Bosne 1699-1850)*, Biblioteka Zavičajnog muzeja Travnik, Travnik, 1961.
- Levi, Moric, *Sefardi u Bosni*, Savez jevrejskih opština u Jugoslaviji, Beograd, 1969.
- Pinto, Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
- Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966*, Oslobođenje, Sarajevo, 1966.
- Suživot Jevreja i muslimana u Bosni i Hercegovini, primjeri tolerancije od 16. stoljeća do danas* (ur. Dževada Šuško), El Kalem, Sarajevo, 2021.
- Šamić, Midhat, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966.
- Šamić, Midhat, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću (1836-1878) i njihovi utisci o njoj*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
- Štatistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine*, Carska i kraljevska vladina tiskarna, Sarajevo, 1880.
- Tauber, Eli, *Zeki Effendi 1916-2016*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.

Članci :

- Bejtić, Alija, „Jevrejske nastambe u Sarajevu”, *Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966*, Oslobođenje, Sarajevo, 1966., str. 23-32.
- Bejtić, Alija, „Sijavuš-pašina दौरa u Sarajevu”, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, godina II, knjiga II, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1966., str. 61-89.
- Čar-Drnda, Hatidža, „Društveni i pravni status Jevreja u Sarajevu – 17. vijek”, *Behar XIX-XX /2010.-11.*, 98, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske Preporod, Zagreb, 2011., str. 21-22.
- Husić Aladin, „Jews of Sarajevo and Their Place in the Ottoman Society of Bosnia”, *Belleten*, Cilt 84, Sayı 301, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020., str. 1097-1114.

- Husić, Aladin, „Razvitak jevrejske zajednice u Sarajevu do kraja 17. stoljeća”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 46 (38), Sarajevo, 2017., str. 105-131.
- Kamhi, Haim, „Sarajevski rabini”, *Spomenica, 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566-1966*, Oslobođenje, Sarajevo, 1967., str. 273-278.
- Nilević, Boris, „Osvrt na historiju Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, *Sefarad 92: Zbornik radova [sa znanstvenog skupa]*, Sarajevo 11. - 14. septembar 1992, Institut za istoriju, Sarajevo, 1995., str. 47-56.
- Pinto, Samuel, „Prosvjetne prilike bosanskih Jevreja za turske vladavine”, *Jevrejski almanah 1955/1956*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1956., str. 64-70.
- Sućeska, Avdo, „Da li su sarajevski Jevreji bili muaf”, *Godišnjak Pravnog fakulteta, XXIII/1975*, Sarajevo, 1975., str. 191-203.
- Zlatar, Behija, „Dolazak Jevreja u Sarajevo”, *Sefarad 92: Zbornik radova [sa znanstvenog skupa]*, Sarajevo 11. - 14. septembar 1992, Institut za istoriju, Sarajevo, 1995., str. 57-64.

**On the Jews of Travnik until the Arrival of the
Austro-Hungarian Empire
(A Contribution to the History of Jews in Bosnia)**

Abstract

The arrival and settlement of Jews in Travnik is one of the lesser-known topics in historiography. Existing accounts are scarce, fragmented, and insufficient for drawing more reliable conclusions. Therefore, this paper aims to assess the reliability of these accounts, particularly in the light of new perspectives derived from primary sources. These new findings are based on a mid-19th-century register listing the Jews of Travnik by name. Through the analysis of this register, several questions are addressed, including the population size of the Jewish community expressed in family units, their demographic potential, their spatial distribution within Travnik, and the nature of their existence or economic activities. The obtained results will be compared with previously known findings in historiographical literature, which will also serve to assess the reliability of earlier results.

Keywords: Travnik, Jews, mahala, household, family, trade.